

К. М. Матусевич, аспірант кафедри
політичної економії обліково-економічного факультету,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

АНАЛІЗ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ НОМІНАЛЬНОГО І РЕАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті розглядаються джерела та механізм суперечностей у відтворенні сучасного постіндустріального суспільства, що пов'язані із розбіжностями між номінальним уявленням про мету і пріоритети економічного розвитку і реальними цілями економічно розвиненого гуманізованого суспільства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: суперечності відтворення, номінальне відтворення, реальне відтворення, постіндустріальне суспільство.

Економічне відтворення є необхідною умовою буття і станом існування суспільства. Воно втілює в собі багатопланові репродуктивні процеси факторних елементів безперервного економічного процесу відтворення матеріальних і духовних умов існування економічного базису суспільства, а також систему і підсистеми економічних відносин, що спрямовують ці економічні процеси у певному напрямку, який визначає зміст цільових функцій економічного розвитку.

Все це є загальновідомим. Але не все, що здається відомим, вже є від того достатньо усвідомленим. Для з'ясування цього звернемося до суперечностей, що виникають у пізнанні якісної визначеності економічного суспільного відтворення у процесі руху мислення від абстрактного до конкретного на двох рівнях наукової абстракції. Така площина дослідження суспільного економічного відтворення вважається актуальною.

Двоїстість між ідеальними і реальними процесами економічного відтворення породжує суперечності в аналізі пріоритетів факторних елементів суспільного відтворення з огляду їх дійсної суспільної корисності. Отже, метою аналізу є пізнання цих суперечностей з огляду розвитку якісно нового, постіндустріального суспільства.

На першому рівні наукової абстракції — на рівні загального, вже з'являються суперечності між номінальним і реальним суспільним економічним відтворенням, що впливають із якісної сутності самого економічного відтворення та його соціально-

економічних наслідків. Загальновідомо, що наслідки економічного відтворення пов'язані із сутнісними формоутворюючими відносинами власності і дійсними функціями економічної діяльності фізичних і юридичних суб'єктів суспільства. Отже, на рівні загального, економічне відтворення будь-якого суспільства відображає іманентний зв'язок між відтворенням суспільних економічних відносин цього суспільства і особливостями відтворення елементів продуктивних сил, матеріальних і духовних благ, інформації і послуг з огляду їх суспільної корисності.

У той же час в умовах будь-якого суспільства спостерігається наявність суперечностей між номінальними уявленнями про мету і результати суспільного економічного відтворення і реальними, тобто дійсно соціально-корисними результатами економічної діяльності суб'єктів і об'єктів економічної діяльності суспільства.

Офіційне суспільне уявлення про номінальне економічне відтворення і його корисні економічні результати складаються під впливом системи пануючих у суспільстві економічних відносин, які відбивають інтереси різних, але найвпливовіших головних формоутворюючих суспільну думку суб'єктів економічного і соціального процесу. Наприклад, в умовах розвинутого індустріального суспільства тут збігаються інтереси великого капіталу, державно-бюрократичних, мілітаристичних угруповань тощо.

Отже, на другому рівні наукової абстракції в аналізі механізму взаємозалежності і взаємодії економічних інтересів суб'єктів і об'єктів економічного процесу виявляються розбіжності і суперечності, що приховують дійсні, тобто реальні інтереси самого суспільства. Реальні інтереси і цілі розвитку суспільства визначаються, як відомо, загальною, тобто пануючою соціально-економічною формою організації самого суспільства. Але існування атавістичних потужних соціально-економічних угруповань, що залишаються у спадщину від «старого» суспільства, визначають в умовах інерційності суспільної думки номінальні цілі і цінності економічного розвитку, які певною мірою вже мають віртуальну природу існування.

На цьому етапі пізнання повинен відбутися перехід аналізу від абстрактного до конкретного. З цього приводу виникає необхідність з'ясування механізму розвитку вищевказаних суперечностей на прикладі поки що небагатьох економічно розвинених країн, які у своєму розвитку перетнули межу індустріальної цивілізації і, на наш погляд, перейшли у стадію розвитку постіндустріального суспільства.

Різноманітним проблемам дослідження сучасного постіндустріального суспільства присвячена значна кількість наукових дже-

рел. Це значно спрощує умови проведення аналізу проблеми, що досліджується. Ми дотримуємось думки про те, що у ракурсі змісту соціально-економічних відносин, постіндустріальне суспільство — це гуманізоване демократичне суспільство із соціально орієнтованою економікою, яка базується на принципах якісно нової — олюдненої системи економічних відносин, спрямованих на задоволення потреб людини не тільки як виробника і споживача, але і як інтелектуально і духовно розвиненої особистості. Це стало можливим завдяки подоланню фізичної обмеженості життєво необхідних благ, що виробляються суспільством через налагодження потужного їх виробництва на основі новітніх автоматизованих і комп'ютерних технологій, де людина стає не тільки провідною продуктивною силою, але й головною цінністю і метою суспільного економічного процесу.

Але в реальному житті будь-яке суспільство не відповідає абстрактним спрощеним науковим схемам. Ніколи не існувало «чистого» індустріального суспільства або «чистого» капіталізму. Завжди в суспільстві існують класи, страти, інші верстви і прошарки людей, які є носіями застарілих або майбутніх економічних відносин, що набуватимуть силу. Розвиток сучасної цивілізації супроводжується кількісним накопиченням постіндустріальних форм економіки, які, інтегруючись, переходять в якісно нове постіндустріальне суспільство [10, с. 21—22].

Отже, незважаючи на розвиток принципово нових, олюднених цілей економічного відтворення, які спрямовані на людину, задоволення її потреб, підвищення комфорту життя і довголіття, поряд існують потужні власні інтереси великого капіталу, мілітаристичних і державно-бюрократичних угруповань, що залишилися у спадок від індустріальної цивілізації.

Унаслідок вказаних суперечностей всередині постіндустріального суспільства, суспільне економічне відтворення набуло специфічних ірраціональних форм існування, які у зв'язку з впливом на суспільну свідомість сприймаються природними, раціональними і досконалими.

У сучасному постіндустріальному суспільстві механізм дії відокремлення номінального уявлення про раціональне суспільне економічне відтворення і реальне суспільно корисне відтворення полягає у спрямуванні суспільно-політичної, наукової думки та в регулюванні суспільно-економічних процесів відтворення відповідно до потреб олігархічних фінансових і державно-політичних угруповань. Така двоїстість відокремлює спрямованість механізму дії економіки від дійсних потреб, інтересів і цінностей більшості

верств і прошарків населення, нав'язує суспільству часом імітовані або хибні соціально-економічні орієнтири і цінності. «Кінцевою метою виробництва, відзначає проф. К. Т. Кривенко, — є задоволення різноманітних потреб людини як особистості, споживача і виробника. Виробництво, яке працює не з метою задоволення потреб людини чи суспільства, тобто заради власне виробництва, є безглуздою витратою обмежених ресурсів землі, корисних копалин, довкілля, економічних благ і робочої сили» [6, с. 39].

Звернемося до деяких форм прояву розвитку такої суперечливої двоїстості між імітованими і реальними процесами в економічному відтворенні з огляду їх дійсної корисності відповідно до цілових функцій сучасного постіндустріального суспільства.

По-перше, це *відтворення ірраціональних видів економічної діяльності* деяких функціональних структур, підрозділів, суб'єктів і об'єктів, економічна діяльність яких є марнотратною, а інколи навіть шкідливою для пересічних громадян і суспільства в цілому. Але в умовах інерційності і консервативності суспільної думки така псевдорациональна економічна діяльність насамперед є імітацією під корисну діяльність і помилково вважається за нормальну, тобто суспільно корисну. Наприклад така псевдокорисна економічна діяльність відбувається в мілітаризованих галузях і підприємствах, у багатьох видах економічної діяльності, яка має руйнівні наслідки для екологічного стану планети, її зовнішнього середовища, стану здоров'я людей тощо [9, с. 151—152].

Наприклад, ще з 30-х років ХХ ст. у чисельних доповідях державних високопосадовців і у відповідних документах уряду США мілітаризація економіки вважається потужним стабілізатором економічного розвитку країни, стимулятором НТП, прискорювачем темпів економічного зростання і, особливо, знаряддям створення додаткових робочих місць, що вельми позитивно впливає на збільшення сукупного попиту і зростання ВВП [4, с. 124; 5, с. 427—429]. Ця думка стала хрестоматійною і безперечно ретранслюється в багатьох працях відомих економістів, вона опанувала чисельні підручники з теорії економіки.

Але, якщо відмежуватися від гіпнотичного впливу схематичного мислення, що відбиває інтереси військово-промислового комплексу і геополітичні амбіції бюрократичного керівництва потужних мілітаризованих країн, не потребує доведення, що, наприклад, виробництво танків або атомних субмарин, авіаносців і бомбардувальників не збільшує реального сукупного багатства, бо не збагачує пересічних громадян, не підвищує рівень їх дійсного споживання і добробуту, а діє навпаки. Адже гармату не намажеш на хліб замість

масла. Виробництво зброї — це марнотратне використання суспільством ресурсів і праці, втрата частини суспільного продукту. Ця частина має ціновий вираз, тому помилково вважається наслідком корисної економічної діяльності, так як пов'язана із прибутковим виробництвом, збільшує робочі місця і ВВП суспільства. Тягар пріоритету критерію прибутковості, що залишився у спадок від індустріального суспільства для оцінки будь-якої економічної діяльності, поки що панує в економічній думці. Він приховує і відштовхує якісні і кількісні критерії дійсної корисності, соціальної і економічної ефективності з огляду принципово нових — олюднених цілей економічного розвитку постіндустріального суспільства.

Індустріальний технологічний спосіб виробництва з його утилітарно-раціональною і економічно бездоганною системою економічних вимірів прибутковості створив розширене відтворення «сміттевої» цивілізації, яка своєю діяльністю спричинила катастрофічні економічні наслідки регіонального і глобального масштабу. З огляду на це постіндустріальна цивілізація вже на рівні урядів, міжурядових угод і міжнародних організацій приймає певні заходи щодо подолання наслідків цього жажливого процесу.

Алгоритм руйнуючої індустріальної технології закладений у фундаментальному принципі прибутковості економічної діяльності, яка вимагає мінімізації витрат виробництва будь-яким шляхом. Той, хто не спроможний дотримуватись цього «золотого» правила, приречений на поразку в конкуренції і на подальше банкрутство.

Провідне значення господарського принципу прибутковості спонукає розвиток продуктів і технологій, які спричиняють розвиток проблеми екології самої людини [7, с. 122—123]. Прагнення до збільшення прибутків в умовах конкурентного середовища породжує масове виробництво шкідливих для здоров'я людини напівсинтетичних хімізованих продуктів харчування, дешевих, але токсичних будівельних матеріалів, продукції побутової хімії та величезної номенклатури шкідливих для здоров'я предметів споживання, значної кількості сумнівної якості медичних препаратів, супердорогих ліків із новими назвами і старим хімічним складом, які забезпечують виробникам, посередникам і реалізаторам інтегральну прибутковість до 600—700 % та багато іншого.

Прагнення до наживи і швидкого збагачення поза межами громадянських та моральних норм ділової поведінки і юридичних законів спричиняє розвиток економічних відносин тіньової економіки, особливо її кримінальних секторів і галузей, які приносять своїм господарям фантастичні прибутки на виробництві і торгівлі наркотиками, на забороненій торгівлі і спекуляції потуж-

ною зброєю, на работоргівлі, проституції, азартних іграх, на штучному стимулюванні і використанні від цього величезного комплексу порочних людських уявлень, смаків, потреб і інтересів [1, с. 144—145; 6, с. 292—293].

Тягар двоїстості між раціональними і ірраціональними процесами економічної діяльності в умовах постіндустріального суспільства впливає у тенденції до пониження суспільної економічної ефективності і маржинальної корисності досить складної системи регіональних, галузевих, внутрішньофірмових, товарних інфраструктур та сфери послуг.

Це знаходить прояв, наприклад, у «перевантаженні» сфери послуг наданням самих послуг в умовах сучасного перенасиченого конкурентного середовища. Так, кількість «відпочиваючих» автозаправок на 100 км автошляхів вищої категорії у 2—4 рази перевищує оптимальну потребу в них, тобто таку кількість, яка би забезпечила достатній рівень обслуговування клієнтів і нормальну рентабельність не за рахунок додаткових виплат у цінові надбавки із кишені покупців, а за рахунок збільшення обороту паливних матеріалів на одну автозаправну станцію шляхом прискорення обороту палива і підвищення корисного часу використання робочого обладнання.

Подібні тенденції щодо «захарашування» соціальної інфраструктури зайвими послугами і обладнанням через перенагромадження капіталу спостерігається тотально завдяки збереженню застарілих уявлень про інвестиційну політику і маркетингові схеми, що залишилися у спадок від неокласичної теорії ринкової економіки.

Ця теоретична спадщина набула такої непохитної інерційності, як у свій час класичні уявлення А. Сміта про «невидиму руку», саморегульованість і самодостатність економіки в умовах розвиненого конкурентного середовища. Вона тривалий час не піддавалася сумніву навіть під тиском фактів циклічності економічного відтворення і гальмувала розвиток теорії і практики державного регулювання економіки [8, с. 39—40]. Звісно, що подолання інерційності економічного мислення потребує зусилля і часу.

Отже, питання щодо переосмислення механізму функціонування сучасного ринкового середовища з огляду подолання вищезгаданих суперечностей і звільнення від застарілих уявлень про цілі і оптимізацію ринкової інфраструктури потребуватиме певного часу.

Наступною формою прояву суперечливої двоїстості між номінальними і реальними процесами в економічному відтворенні сучасного постіндустріального суспільства є *тенденція щодо ірраціона-*

льного використання трудового потенціалу суспільства [2, с. 30—32; 3, с. 12—16]. Ця тенденція має дві основні форми проявлення:

- 1) розвиток ірраціональної діяльності населення;
- 2) існування офіційного і прихованого безробіття.

Відповідно до вищезгаданих псевдокорисних сфер економіки існує величезна армія людей, яка працює у цих сферах. Така ірраціональна по своїй суті імітована під суспільно корисну зайнятість мільйонів людей, праця яких прямо або опосередковано не збільшує суспільне багатство, існує у мілітаризованих підприємствах, що виробляють зброю, в паразитуючих або кримінальних структурах, у багатьох видах діяльності, які утворюють екологічну проблему або іншу загрозу людству, в надмірно зростаючій кількості деяких професій державних службовців, та їх підрозділів, які потрібні тільки для амбіцій або інших егоїстичних цілей самої влади. Найбільш яскравим прикладом такої псевдокорисної зайнятості у структурі держави є праця військовослужбовців. Десятки мільйонів молодих, здорових чоловіків є професійними військовими. Вони самі та їхні сім'ї мають величезне пристойне утримання за рахунок платників податків. Але ці люди (за деяким винятком) не створюють корисного продукту і послуг для суспільства, своєю діяльністю не збільшують реальний ВВП. Вони задовольняють геополітичні амбіції керівників промислових і фінансово олігархічних та політичних угруповань, створюють реальну небезпеку людству, є засобом руйнування миру і спокою нормального життя громадян, знаряддям розв'язання війн.

Наступною формою ірраціонального використання трудового потенціалу сучасного постіндустріального суспільства є існування офіційного і прихованого безробіття, що перейшло у спадок від індустріального, тобто класичного капіталістичного суспільства. Звичайно, у постіндустріальному суспільстві діє система інституційних та інших сил, спрямованих на подолання цієї важливої проблеми. Кількісний рівень безробіття значно зменшився, докорінно змінилися і якісні характеристики непрацюючого населення. Ці процеси знайшли теоретичне узагальнення у нових — сучасних видах безробіття. Крім традиційного — циклічного безробіття, яке суттєво зменшилося із зменшенням циклічних коливань економіки, значно розповсюдилось природне безробіття: фрикційне, структурне і навіть добровільне. Все ще існує чималий прошарок прихованого безробіття, що пов'язаний із сезонними видами виробництва. Отже, реальний рівень безробіття ще перевищує його нормативно-ринковий рівень у 5—6 % [2, с. 267—275].

Ми вважаємо, що так звана «повна зайнятість», яка дорівнює 94—95 % робочої сили економічно розвиненої країни, є атавізмом суто капіталістичного, ринкового погляду на використання активних трудових ресурсів. У постіндустріальному суспільстві, що спрямоване перш за все на задоволення потреб громадянина як особистості, виробника і споживача, повинні бути інші — олюднені критерії оцінки природного рівня безробіття. Наявність громадян, що бажають працювати і не мають роботи відповідно до їх фаху, взагалі неможливо вважати природним безробіттям, бо з позиції сучасних соціалізованих економічних відносин це виглядає як факт антигуманної, цинічної і безглуздої економічної думки.

В аналізі особливостей економічного відтворення постіндустріального суспільства від абстрактного до конкретного на другому рівні наукової абстракції з'ясувалися форми прояву суперечностей між номінальним і реальним економічним відтворенням. Чинники номінального економічного відтворення пов'язані із традиційним інституційним уявленням про раціональне господарювання і його утилітарну мету, що знаходить узагальнення у суспільній економічній свідомості і відповідній економічній думці, які набули значної інерційності у суспільному мисленні і в економічній теорії.

Чинники реального економічного відтворення постіндустріального суспільства пов'язані не з відтворенням речей, а з відтворенням людини не тільки як носія робочої сили — виробника, чи навіть ринкового споживача, а як розвиненої особистості, відтворення якої є справжньою метою обох сфер суспільного виробництва: матеріального і духовного. Але якісне і кількісне визначення цільових функцій економічного розвитку постіндустріального суспільства відбувається на третьому рівні наукової абстракції, що виходить за межі цієї статті.

Література

1. *Башиянин Г., Шевчук Р.* Кримінальна економічна система / Економічна енциклопедія: — К.: Академія, 2001. — Т. 2. — 848 с.
2. *Заглинський А.О.* Проблеми розвитку ринкових відносин у сфері зайнятості трудових ресурсів. — Рівне: ППФ «Волинські обереги», 2002. — 400 с.
3. *Левченко О.* Якість трудового потенціалу як визначальна умова конкурентоспроможності робочої сили // Україна: аспекти праці. — 1999. — № 6. — С. 12—16.
4. *Д. Кейнс.* Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Гос. изд. ин. литературы, 1949. — 378 с.

5. Мочерний С. Мілітаризація економіки / Економічна енциклопедія. — К.: Академія, 2001. — Т. 2. — 848 с.
6. Політична економія /К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін.; за ред. проф. К. Т. Кривенко. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с.
7. Рассадникова С. І. Формування ринку екологічно чистої продукції: інвестиційні фактори й умови // 36. наукових праць. Вісник НУВГП. «Економіка». — Рівне: НУВГП, 2006. — Вип. 4(36). — С. 122—129.
8. Самуельсон П. Економіка: підручник. — Львів: Світ, 1993. — 496 с.
9. Теорія економіки / за ред. Р. М. Постолювського. — К.: НМЦВО, 2004. — 540 с.
10. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе // Экономика Украины. — 2000. — № 4. — С. 15—23.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2007

УДК 330.83 (477)

І. В. Мордас, аспірант кафедри
історії економічних учень та економічної історії,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ АКАДЕМІКА Р. М. ОРЖЕНЦЬКОГО

У статті проаналізовано розвиток теорії граничної корисності у працях видатного українського вченого Р. М. Орженцького та показано у контексті розвитку вітчизняної та світової економічної думки значення наукових досліджень вченого для подальшого розвитку економічної науки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: теорія корисності, гранична корисність, теорія цінності, цінність, суб'єктивна цінність.

В умовах трансформації економіки України та побудови національної конкурентоздатної економіки виникає необхідність глибокого теоретичного осмислення процесів, які відбуваються, та обґрунтування напрямів подальшого розвитку вітчизняної економіки. При виборі ефективної моделі сучасного економічного розвитку України важливого значення набуває звернення до історичного досвіду вивчення ринкових перетворень вітчизняними